

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΤΡΕΙΣ ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ
ΤΟΥ ΚΑΡΑΙΝΑΛΙΟΥ ΒΗΣΣΑΡΙΩΝΟΣ
ΕΝ ΤΗΙ ΔΗΜΩΔΕΙ ΓΛΩΣΣΕΙ

Παρὰ τῷ Βυζαντίνῳ χρονογράφῳ Γεωργίῳ Φραντζῆ¹ εὑρηται ἐπιστολὴ τοῦ καρδιναλίου Βησσαρίωνος γεγραμμένη ἐν τῇ δημώδῃ γλώσσῃ, ἣν ἐπανεκδιδὼ ἐνταῦθα ἐξ ἀντιβολῆς πρὸς τὸν παρ' ἐμοὶ ἀποκειμένον ἄξιον πολλοῦ λόγου κώδικα τοῦ χρονογράφου τούτου, γεγραμμένον τὸν δέκατον ἔβδομον αἰῶνα, περὶ οὗ καὶ ἄλλοτ² ἔγεινε κατ' ἐπανάληψιν λόγος ἐν τῷ Νέῳ Ἐλληνομνήμονι³. Λυποῦμαι δὲ μόνον, δτι ἐπὶ τοῦ παρόντος δέν μοι ἡτο δύνατον νάντιβάλω τὸ κείμενον τοῦτο καὶ πρὸς ἄλλον κώδικα τοῦ Φραντζῆ⁴. Ἐν δὲ τῇ κατωτέρῳ ἐκδόσει ἐλήφθησαν ὑπ' ὅψιν πλήν τοῦ παρ' ἐμοὶ κώδικος οἱ χρησιμεύσαντες εἰς τὴν ἔκδοσιν τῆς Βόνης, ἡτοι ὁ Παρισιακὸς Suppl. 80, γεγραμμένος τῷ 1771, καὶ ὁ Μονάχειος 239,

¹ Έκδ. Βόνης σ. 416, 3-423, 22.

² Νέος Ἐλληνομνήμονος Τόμ. Β' σ. 365 Τόμ. Δ' σ. 427, 432, 440.

³ Κυριώτατα πρίπει νὰ ληφθῶστεν ὥπ' ὅψιν α') δὲ ἐκ τῆς Βαρβερινῆς βιβλιοθήκης ἐν τῷ Βατικανῷ κώδικι· β') ὁ Ἀμδροσιακὸς P 24 sup.: γ') δὲ Ἀμδροσιακὸς P 123 sup.: δ') δὲ Ταυρινεῖος Β VI 20 (Pasini CCXLVI), δετις ἰσωθῇ μὲν κατὰ τὴν ἐν 1904 πορειᾳ, ἀλλ' ἀπέβαλεν ἐκ τοῦ πυρός μέρος τοῦ κειμένου κατὰ τὴν ἀνω φαν (Inventario dei Codici superstitti Greci e Latini antichi della Biblioteca Nazionale di Torino ἐν τῇ Rivista di Filologia Τόμ. AB' σ. 413 ἀρ. 154): ε') δὲ ἐν τῷ Βατικανῷ Ὁττοβονιανὸς 620: ζ') δὲ ἐκ τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Νικολάου Καρατζᾶ παρὰ τῷ πρώην ἡγεμόνι Σάμου κ. Ἀλεξ. Καραθεοδωρῆ, περὶ οὗ ἡδε Γαβρεήλ Δεσποτούην (Δοκίμιον βιογραφίας τοῦ Γεωργίου Φραντζῆ ἐν τῇ "Ρωσικῇ ἐφημερίδι τοῦ Ὑπουργείου τῆς Δημοσίας ἐκπαιδεύσεως 1893 σ. 1 κ. 4.) καὶ Άθ. Παπαδόπουλον Κεραμέα (Δύο κώδικες τῆς βιβλιοθήκης Νικολάου Καρατζᾶ ἐν τῇ Ἐπετηρίδι τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου "Ετ. Η", 1904, σ. 7 κ. 1.).

γεγραμμένος τὸν δέκατον ἔκτου αἰώνα, πλὴν δὲ τούτων καὶ ἡ ἐπ' ίσης ἀντιβληθεῖσα ὑπὸ Βεκκέρου ἐν τῇ βονναϊκῇ Βυζαντίῳ ἔκδοσις τῆς ἐπιστολῆς ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Μεουρσίου. Δὲν εἶνε δὲ αὐτῇ ἡ τῷ 1613 ὑπὸ τοῦ Μεουρσίου γενομένη ἔκδοσις¹ ἡ πρώτη τῆς ἐπιστολῆς, καθ' ἣ σημειοῦται ἐν τῇ ἔκδοσει τῆς Βόνης, ἀλλ' ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Βησσαρίωνος ἐξεδόθη τὸ πρῶτον τῷ 1604 ὑπὲ τοῦ Ἰακώβου Pontanus², καθ' ἣ ὅρθως παρετήρησεν ὁ Legrand³. Σημειωτέον δὲ, ὅτι ἐν τῇ κατωτέρῳ ἔκδοσει τῆς ἐπιστολῆς ὁ μὲν ἔμδες κῶδις ἐσημειώθη διὰ τοῦ Λ, ὁ δὲ Παρισιακὸς (P), ὁ Μονάχειος (M) καὶ ἡ ἔκδοσις τοῦ Μεουρσίου (I) ἐσημειώθησαν διὰ τῶν αὐτῶν καὶ ἐν τῇ ἔκδοσει τῆς Βόνης γραμμάτων, ἔξ οὗς ἀλλως καὶ παρελήθησαν αἱ διάφοροι γραφαὶ ἀνευ νέας ἀντιβολῆς. Τέλος δὲ διὰ μὲν τοῦ γράμματος Λ ἐδήλωσα τὴν ὑπὸ τοῦ Legrand⁴ ἀντιβολὴν μικροῦ μέρους ἐκ τοῦ τέλους τῆς ἐπιστολῆς ἐν τῷ Παρισιακῷ κώδικι, διὰ δὲ τοῦ Β τὴν σύμπτωσιν τῶν γραφῶν τῶν τε δύο κωδίκων Μ καὶ Ρ καὶ τῆς ἔκδοσεως τοῦ Μεουρσίου.

Α'

Ἐπιστολὴ πεμφθεῖσα
παρὰ τοῦ εἰρημένου καρδινάλεως πρὸς τὸν παιδαγωγὸν
τῶν προρρηθέντων παίδων εἰς Ἀγκῶνα.

Εὐγενέστατε ἀνερ καὶ ἡμῶν φίλτατε φίλων. Ἐδεξάμην καὶ πρότερον καὶ νῦν διὰ τοῦ Ἐρμητιανοῦ γράμματα τῆς εὐγενείας σου, καὶ

¹ *Ioannes Meursius Hesychii Illustris Opusecula ... His adjecta Bessarionis Epistola graecobarbara.* Ἐν Λουγδονῷ Βαταβῶν. 1613 σ. 57-64.

² Ἐν ταῖς σημειώσεσι τῆς ἐπιτόμου λατινικῆς μεταφράσεως τοῦ Φραντζῆ. Ἐν Ἱγνολοτάτῃ. 1604 σ. 309.

³ Κόσμος, Κόμον et Τίκολον dans la lettre de Bessarion iv τῇ Revue des études grecques Τόμ. Ε' (1892) σ. 108 κ. ἴ.

⁴ Ἐνθ' ἀν. σ. 109.

Ἐν τῇ ἐπιγραφῇ καρδινάλεως Λ: καρδινάλη Β: ἀγκόνα Β: ἀγκόνα Λ

2. ἐρμητιανοῦ ΛΜΙ: ἐρμηνιακοῦ Ρ γράμματα Β: γράμμα Λ

ἀναμένων ἵνα γένηται τις ἀποκατάστασις τῆς τῶν αὐθεντοπούλων προνοίας οὐκ ἀπεκρίθην σοι. Ἐπειδὴ δὲ νῦν ἐγένετο πέρας λαβοῦσας ἴδου γράφω αὐτῇ. Παραμυθεῖσθαι μὲν ὑμᾶς τε καὶ τοὺς αὐθεντοπούλους διὰ τὴν ἀφόρητον λύπην τοῦ μάκαρίτου ἐκείνου καὶ ἀγίου δεσπότου οὐκ ἔστι τοῦ παρόντος καιροῦ· διὸ καὶ παρακλήσεώς τινων φελῶν καὶ σίκαιας καλοθελείας καὶ καλοκάγαθίας ἔταξε νὰ δίδῃ κάθε μῆνα τὰ αὐθεντόπουλα δουκάτα τριακόσια, ὡςπερ ἔδιδε καὶ τῷ ἀγίῳ τῷ δισπότῃ καὶ πατρὶ αὐτῶν. Θέλει δὲ καὶ ὅριζει ὁ ἀγιώτατος πάπας, ἵνα τὰ μὲν διακόσια κατὰ μῆνα νὰ είναι διὰ τὰ τρία ἀδέλφια 10 ἐπίσης ἀνέγγιστα, νὰ ἔξοδιάζωνται εἰς τροφὴν ἐκείνων καὶ ἀνθρώπων ὑποχειρίων μικρῶν ἔξ η ἐπτὰ τοῦ καθ' ἐνὸς καὶ εἰς ἀγορὰν καὶ τροφὴν ἀλλόγων τεσσάρων τὸ ὄλιγωτερον καὶ εἰς φῶγαν τῶν αὐτῶν ὑποχειρίων καὶ εἰς ἐνδύματα τῶν αὐθεντοπούλων, νὰ είναι καλὰ ἐνδύματα, καὶ κάπου νὰ περισσεύῃ καὶ τίποτες τὸν καθ' ἐνα διὰ· νὰ βοη- 15 θηθῶσι κάπου εἰς ἀσθένειάν τους η εἰς ἄλλην ἀνάγκην. Καὶ τοῦτο θέλει νὰ γένη ἔξ ἀπαντος καὶ νὰ μηδὲν γένη ἀλλέως· τὰ δὲ λοιπὰ ἕκατὸν δουκάτα τὸν μῆνα, ἥγουν χίλια καὶ διακόσια τὸν χρόνον, νὰ ἔξοδιάζωνται εἰς τινας ἄρχοντας καὶ καλὰ πρόσωπα, ὅπου νὰ είναι:

1-2. καὶ ἀναμένων - ἀπεκρίθην σοι Λ: πρὸς ἀ οὐκ ἀπεκρινάμην, ἀνάμένων ἵνα γένηται τις ἀποκατάστασις εἰς τὴν πρόνοιαν τῶν αὐθεντοπούλων B 1. γένηται B: γένηται Λ τῶν αὐθεντοπούλων ἵν τῇ φῇ διὰ παραπεμπτικοῦ σημείου ·· Λ 2. προνοίας ἐκ τοῦ τὸ πρῶτον γραφέντος πρόνοιας Λ οὐκ B: τῶν (βιαγεγραμμένον) οὐ Λ δὲ Λ: οὖν B πέρα- αὐτῇ Λ: νῦν καὶ γράψω B 3. ὑμᾶς τε Λ: καὶ ὑμᾶς B 5. καὶ παραι- τοῦ Λ: παραιτήσομαι B 6. διτὶ ὁ ΛΜΡ: ὡς I (καὶ κατωτέρω), πά- πας B: πάππας Λ 6-7. τινων φίλων K: φίλων τινῶν ΜΡ: φίλων τιμῶν I 7. καλοθελείας B: καλοθελίας Λ καὶ καλοκάγαθίας Λ: λείπουσι B ἔταξε — κάθε (κατὰ P) αὐθεντόπουλα ΔΜΡ: ἔταξεν ἵνα δίδωνται κατὰ μῆνα τοῖς αὐθεντοπούλοις I 8. ἔδιδε ΛΜΡ: ἔδιδω I 9. τῷ δεσπότῃ καὶ πατρὶ αὐτῶν Λ: δεσπότῳ B 10. νὰ είναι ΛΜΡ: μεῖναι I 11. ἀνέγγιστα Λ: ἀνέγκιστα B 12. καθ' ἐνὸς B: καθένὸς Λ 13. φῶγαν Λ: φόγαν B 15. περισσεύῃ Λ: περισσεύσῃ B τίποτες ΛΜΡ: τύποτα I καθ' ἐνα MIII: καθένα Λ 17. ἐξ ἀπαντος B: ἐξάπαντος Λ μηδὲν ΛΜΡ: μὴ Λ ἀλλέως ΛΜΡ: δλλως I 18. ἥγουν — χρόνον B: λείπουσι Λ 17-18. ἔξοδιά- ζωνται B: ἔξωδιάζωνται Λ 19. εἰς τινας B: εἰς τινὰς Λ νὰ εί- ναι ΛΜΡ: να είναι I

κοντά των, νὰ τὰ δουλεύουν καὶ νὰ τὰ συντροφιάζουν καὶ νὰ τὰ φυλάττουν. Ἀκούσας οὗτος ἀγιώτατος πάπας τὸ πόσοι εἶναι αὐτοῦ, ὑπερεθαύμασσε καταγινώσκων μας, διότι ἐὰν εἰς τὸν μακαρισμένον ἔκεινον τὸν τοιοῦτον θεοφανέπονταν ἐθαύμαζον πῶς εἶχεν ἐδὼ τόσους καὶ ἑκατη-
5 γόρους τὸν, ὅτι εἰς τὴν ξενιτείαν νὰ τρέφῃ τόσους μὲ ξένα δουκάτα
καὶ ξένας ἐλπίδας, πόσῳ μᾶλλον τώρα, ὅποι ήλθον καὶ ἄλλοι πλειό-
τεροι, παρὰ ὅπου ἦσαν ἐδὼ, καταγινώσκονται των καὶ κατηγοροῦσι
των, καὶ μάλιστα εἰς αὐθεντόπουλα νέα καὶ ὄρφανά, ὅποι οὔτε ἀξι-
ωμάτων, οὔτε ὄνομα, οὔτε φῆμην ἔχουσι. Καὶ οὐ μόνον καταγινώσκου-
10 οἱ τῶν, ἀμὴ οὐδὲ βούλονται νὰ ἔξοδιάζωσιν ἵνα τορνέσι πλέον· καὶ
ἄμποτε τὸ μᾶς ἵταξαν νὰ τὸ φυλάξωσι τελείως καὶ νὰ μηδὲν μετα-
βιλθῶσιν, ως καὶ ἄλλοτε ἐποίησαν. Διὰ τοῦτο εἶναι χρεία νὰ φρον-
τίζῃ ἡ εὐγενεία σου μετὰ τοῦ ἀρχοντος τοῦ Κριτοπούλου τοῦ ιατροῦ
τοῦτο. ὅποι κατὰ τὸ παρὸν ἔχετε τὴν φροντίδα τῶν αὐθεντοπούλων,
15 έ.τ. ἀν στήσωμεν τίς νὰ τὰ διοικῇ ή τίς εἶναι ἀναγκαῖος νὰ κρα-
τηθῇ· καὶ μετὰ ταῦτα θέλουσι μερισθῆ μετὰ θουλῆς ἐδικῆς μας εἰς
ἴκεινους ὅποι θέλουσιν ἀπομείνει. Ἐμένα γοῦν προηγουμένως φαίνε-
ται μοι ὡς ἀναγκαιότατον, ὅποι δὲν ἡμπορεῖ νὰ λείψῃ, πρῶτον ἡ
ἰατρὸς, δεύτερον ὁ διδάσκαλος Ἔλλην, τρίτον ὁ διδάσκαλος Λατίνος,

1. κοντά των Λ: μετ' αὐτῶν MP: ἀμυτὰ τῶν I νὰ τὰ δουλεύ-
ουν MP: καταδουλεύουν I: νὰ δουλεύουν Λ 1-2. φυλάττουν Λ:
φυλάττουσιν B 3. καταγινώσκων μας Λ: καταγινώσκων ὑμᾶς I:
καὶ καταγινώσκεται μας MP διότι Λ: καὶ γὰρ B 5. τὴν B:
λέπει Λ τρέφῃ B: θρέψῃ Λ μὲ ξένα AMP: μὲξ ἔνα I 6. ξένας
ἐλπίδας B: ἐλπίδες ξέναις Λ 7. καταγινώσκονται Λ: καταγινώ-
σκοντες B των MP: τον Λ: τὸν I κατηγοροῦσι MPI: κατηγο-
ροῦσι Α των MP: τον Λ: τὸν I 8. (καὶ 9, τρίς). οὔτε B: οὐδὲ Λ
10. των Λ: τευς B ἀμὴ Λ: ἀλλ' B τορνέσι ΛΡ: τορνέ-
σιν MI 11. δημοτε ΛΡ: δημοτες MI τὸ μᾶς Λ: μᾶς τὸ B
μηδὲν B: μὴ Λ 12 ὡς - τοῦτο Λ: ὥσπερ ἐποίησαν καὶ ἄλλοτε
δι' αὐτὸ Β χρεία B: χρεία Λ 13. (καὶ κατωτέρω). εὐγενεία Λ: εὐ-
γένειά B ἀρχοντος ΛΡ: ἀρχόντου MI κριτοπούλου ΛΜΙ: κριτο-
πούλου P 14. τοῦτο ΛΜΙ: τούτων I 15. ἔστ' (ἔστ) ἀν (ἴσομέν ἀν
διαγεγραμμένου) στήσωμεν Λ: ἐπαναστήσωμεν MI: ώστε νὰ στήσωμεν P.
τίς AMP: δις I (καὶ κατωτέρω πολλαχοῦ). εἶναι AMP: ἔναι I
16. μερισθῆ ξηραψα. μερισθῆ P: μερισθεῖ Λ: μερισθεῖν I: μερισθῆν M
17. ἀπομείνει Λ ἀπομείνη P: ἀπομένειν MI 18. μοι Λε B
ἡμπορεῖ AMP: ὑπορεῖ I

τέταρτον ὁ δραγουμένος. Οὗτοι γοῦν εἰσὶν ἀναγκαιότατοι, καὶ δὲν ἔμπορεῖ νὰ λείψωσιν ἕτερον καὶ εἰς τὸ δύο παπάδες Λατίνοις εἶναι ἀναγκαιότατοι διὰ νὰ φέλλωσι λειτουργίαν λατινικὴν συνεχῶς. Εἶναι γὰρ χρεῖα νὰ ζῶσι τὰ παιδία λατινικῶς, ὡς ἵβουλετο καὶ ὁ μακάρισμένος ὁ πατέρων των. Καὶ οἱ ἄρχοντες ὅπου θέλουσιν εἰσθαι μετ' ἑκείνους 5 εἴναι χρεῖα νὰ προσέχωσιν εἰς τοῦτο, νὰ μηδὲν φεύγωσιν ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν διὰ τὸ μημόσυνον τοῦ πάπα, ὡςάν τὸ ἐποίησαν εἰς τὴν στράτων ὅπου ἥρχετο· διότι, ἀν φεύγωσιν ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν, εἶναι χρεῖα νὰ φεύγωσι καὶ ἀπὸ τὴν Φραγκίαν· οὐδὲ τινὰς γὰρ θέλει ἄνθρωπον, 10 ὅπου τὸν ὄνομάζει ἀπιστον καὶ αἱρετικὸν καὶ ἀποστρέφεται τὸν φα-
νερό. Ἀφ' ὅτου γοῦν τοῦτοι οἱ ἀναγκαῖοι τοὺς οὓς εἰπαμεν νὰ κατα-
σταθῶσι καὶ σταθῆ τὸ μερτικόν των, τότε θέλει εἰσθαι· τοῦτο δὲ θέλω
τὸ κυττάξει ἐγὼ ἔδω, καὶ θέλω τοὺς καταστήσει, τότε θέλετε ἴδει τὸ
ὑπόλοιπον πόσον εἶναι καὶ πόσον ἀπομένει ἀπὸ τὰ φτωρία, καὶ
τότε ἡ εὐγενεία σας ὅλοι ἀντάμα θέλετε ἀποκαταστήσει τίς νὰ ἀπο-
μενή καὶ τί νὰ ἔχῃ ὁ καθ' εἰς μετά καὶ βουλῆς ἡμετέρας. Ἐμένα οὖν
φαίνεται μου, διτὶ ὅσον εἶναι πλείονες καὶ ἐλαφρότεροι, ὅποι μέλλουν
νὰ ἀρκεσθοῦν μὲ ὅλιγον ὁ καθ' εἰς, εἶναι δὲ ἄλλως χρήσιμοι, τόσον
θέλει εἰσθαι κάλλιον, διότι θέλουσιν ἔχει τὰ παιδία πλείονα συντρο-
φίαν καὶ πλείονα δουλοσύνην καὶ πλείονα τιμήν. Ὅμως τοῦτο θέλο-
μεν τὸ σκεφθῆ ἀντάμα, καὶ θέλομεν ποιήσει τὸ κάλλιον· Ἡ εὐγενεία
15

1. ὁ Β: λέπει Λ 2. ἔμπορεῖ ΛΜ: ὑπορεῖ Ι: εἶναι βολετὸν Ρ

4. ὡς Λ: ωσπερ Β 5. ὁ πατέρ ΛΙ: πατέρ ΜΡ μετ' ἑκεί-
νους ΜΡΙ: μαζὶ τους Λ 6. προσέχωσιν ΜΡΙ: προσέχωνται Λ

μηδὲν Β: μὴ Λ 7. πάπα Β: πάπλα Λ 9. φραγ-
γίαν Α τινὰς ΛΜΡ: διινὰς Ι 11. οὓς Β: τοὺς ὅποιους πρόσθετον

ἐν τῇ ᾧ διὰ παραπεττικοῦ σημείου .. Λ 12. σταθῆ Λ: στηθῆ ΜΙ: νὰ

σταθῆ Ρ 13. κυττάξει γραφα: κοιτάξει Λ: κοιτάξην Ρ: καὶ τά-
ξειν ΜΙ καταστήσει Λ: καταστήσην Ρ: καταστήσειν ΜΙ 14. ιδεῖ Λ:

ιδεῖν ΜΙ: ιδῆτε Ρ 14. φε ΛΜΙ: ἑκατὸν τεσσαράκοντα ἔξ P

15. ὅλοι —ἀποκαταστήσει (ἀποκαταστήσειν ΜΙ) —ἀπομενην ΛΜΙ:

θέλετε ἀποκαταστήσῃ ὅλοι ἀντάμα τίς νὰ ἀπομένην P (16 καὶ 18). καθ-

εἰς Λ: καθεὶς Β ἐμένα ΛΜΙ: ἐμὲ P 17. μου ΛΜΙ: με P καὶ ΛΜΙ:

λέπει Ρ ἐλαφρότεροι Λ: ἐλαφρώτεροι Β 18. ἀρκεσθοῦν Λ: ἀρκε-

θοῦν Β 19. ἔχει Λ: ἔχη P: ἔχειν ΜΙ 21. σκεφθῆ γραφα: σκε-

φθειν Λ: σκέψασθαι Β ποιήσει Λ: ποιήσην P: ποιήσειν ΜΙ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

σου είναι κατά τό περόν ώς περ διοικητής των παιδών μετά τοῦ Κριτοπούλου. Είναι δινάγεται πρὸ πάντων νὰ φροντίζετε τὴν παιδευσίν των καὶ τὰ ἥθη τῶν, νὰ γείνουν καλὰ καὶ πεπαιδευμένα, ἀν θέλετε νὰ ἔχουν τιμὴν ἑδῶ. Εἰ δὲ μή, θέλουν τὰ καταφρονήσει καὶ αὐτὰ καὶ ἵστες 5 ἑδῶ, καὶ οὐδὲ στραφῆ θέλουν νὰ σᾶς ἴδοῦν. Μὴ τὸν μακαρίτην τὸν αὐθέντην τὸν πατέρα τους ἐσυντύχαμεν περὶ τούτου· καὶ ἐκεῖνος ἔβούλετο νὰ τὰ ἄνδυσῃ καὶ νὰ τοὺς ποιήσῃ νὰ ζοῦν φράγκικα παντελῶς, 10 ἤγειν νὰ ἀκολουθοῦσι τὴν ἐκκλησίαν ὡςάν καθ' εἰς Λατίνος, οὐχὶ ἀλλέως, νὰ ἐνδύνωνται λατινικῶς, νὰ μάθουν νὰ γονατίζουν τοὺς ὑπερέ-
15 ἔχοντας καὶ τὸν πάπεαν καὶ τοὺς καρδιναλίους καὶ τοὺς ἄλλους αὐθέντας, νὰ ἀποσκεπάζωνται τὸ κεφάλι τους, νὰ τιμῶσι τοὺς χαιρετῶντας αὐτοὺς, ὅταν ὑπάγουν νὰ ἴδοῦν καρδινάλιν ἢ ἄλλον ὅμοιον αὐθέντην, νὰ μηδὲν κάθωνται ποσθὲς. ἀμή νὰ γονατίζουν, καὶ ἀπέκει, ὅταν τοὺς εἴπῃ ἐκεῖνος νὰ σπικωθῶσιν. Ὁ δὲ μακαρίτης ἐκεῖνος 20 ἔλεγεν, ὅτι καὶ πολλάκις ἀν τοὺς τὸ εἴπωσι, νὰ μηδὲν κάθωνται. Αὐτὰ ούν ὅλα ἐνθυμᾶσθε τα νὰ τοὺς νουθετήσετε καὶ νὰ τοὺς παιδεύσετε καλά. Ἐτι ποιήσατε, ὅτι καὶ τὸ βάδισμά τους νὰ είναι σεμνόν καὶ τίμιον, ἡ ὄμιλία τους χρησιμωτάτη, καὶ ἡ φωνή τους νὰ είναι μετρια καὶ ἡρεμος, τὸ βλέμμα τους προσεκτικὸν, νὰ μηδὲν χάσκουν ἐνθεν κάκειθεν· ἀς τιμοῦν πάντας, ἀς ἀγαποῦν πάντας.

1. είναι ΔΜ: είσαι P παιδῶν Λ: παιδῶν MPI κριτοπούλου AMI: κριτοπούλου P 2. φροντίζετε MPI: φροντίσετε Λ 3. γείνουν έγραφα: γίνουν MI: γένουν P: είναι Λ 4. καταφρονήσει Λ: καταφρονήσει P: καταφρονήσειν MI 5. στραφῆ έγραφα: στραφῆ P: στραφεῖν ΜΙΛ θέλουν MPI: θέλουσι Λ νὰ σᾶς B 6. τοὺς ΔΑΡ: τοῖς I 7. τοὺς Λ: τὸ P: λείπει MI φράγκικα Λ: φράγγικα B
 8. ὡςάν καθ' εἰς Λατίνος Λ: κατὰ πάντα ὡδάν Λατίνοι B 9. ἐνδύνωνται MI: ἐνδύνωνται Λ: πορεύωνται P 10. τὸν Λ: λείπει B πάπλων B: πάπλων Λ τοὺς Λ: λείπει B καρδιναλέους Λ: καρδιναλέας I: καρδιναλίους MP 13. μηδὲν B: μὴ Λ κάθωνται Λ: καθίσουν B 14. σπικωθῶσιν Λ: σπικωθοῦσιν MI: ἀσπικωθῶσιν P
 15. ἀν τοὺς τὸ εἴπωσι νὰ μηδὲν (έγραφα: μὴ Λ) κάθωνται Λ: αὐτοὺς τὸ εἴπει νὰ μηδὲν καθίσωσιν B 17. ποιήσατε Λ: ποιήσετε B καὶ τὸ Λ: καὶ B 18. τοὺς χρησιμωτάτη MP: τοὺς χρησιμοτάτη Λ: τοῖς χρησιμωτάτοις I 19. ἡρεμος Λ: ἡρέμη B μηδὲν B: μὴ Λ χάσκουν Λ: χάσκωσιν B ἐνθεν Λ: ἐδῶθεν B 20. κάκειθεν B: κάκειθεν Λ ἀς ἀγαποῦν πάντας B: λείπουσι Λ

νωσὶ πάντας, καὶ τοὺς ἔδικους τῶν καὶ τοὺς ξένους, μετὰ τιμῆς· νὰ μὴν εἶναι ἀλλαζόνικοί ἂν; εἶναι ταπεινοί καὶ ὥρεμοι καὶ νὰ μηδὲν ἴνθυμοῦνται, ὅτι εἶναι βασιλέως ἀπόγονοι, ἀμὴν ἂς ἴνθυμοῦνται, ὅτι εἶναι διωγμένοι ἀπὸ τὸν τόπον τους, ὄρφανοι, ξένοι, ὄλόπτωχοι, ὅτι εἶναι γρεῖς νὰ ξουν ἀπό ξένα χέρια, καὶ ὅτι, ἀν δὲν ἔχωσιν ἀρετὴν, 5 ἀν δὲν εἶναι φρόνιμοι, ἀν δὲν εἶναι ταπεινοί, ἀν δὲν τιμῶσι πάντας, οὐδὲ τοὺς θέλουν τιμήσει οἱ ἄλλοι, ἀμὴν θέλουν τοὺς ἀποστρέφεσθαι πάντας. Αὐτὰ ὡν̄ ὅλα φρόντισέ τα καλὰ καὶ ἡ σύγενεία σου μετὰ τοῦ Κριτοπούλου, ἐπειδὴ τὸ γομάριν ἐπάνω σας εἶναι. Πρὸς τούτοις ἂς ἐπιμελοῦνται νὰ μάθουν γράμματα, νὰ προχάφουν, νὰ μὴν ἔνθυ- 10 μοῦνται, ὅτι εἶναι εὐγενικοί. Ἡ σύγενεία χωρὶς ἀρετῆς δὲν εἶναι τί- ποτες, καὶ εἰς πάντας μὲν τοὺς αὐθέντας, ὅπου ἔχουν μεγάλας αὐθεν- τείας ἢ ἀρχὰς, μάλιστα δὲ εἰς αὐτοὺς ὅπου ἔχασσαν ὅλα. Διὸ ἂς σκου- δάζουν νὰ μαθαίνωσιν, ἃς ἔχουν εύπειθειαν καὶ ὑποταγὴν καὶ ὑπα- κοήν εἰς τὴν σύγενείαν σου καὶ εἰς τὸν ιατρὸν ὅπου τοὺς ἀνέθρεψε, καὶ 15 εἰς τὸν διδάσκαλόν τους, καὶ ἂς σᾶς ὑπακούωσι καὶ ἂς ποιοῦν τὸ εἴ τι τοὺς λέγετε ἐξ ἀπαντος. Ἄς μάθῃ ὁ καθ' εἰς ἀπ' αὐτοὺς ἐκ στήθους ἓνα προσφώνημα τὸ πλέον μικρὸν εἰς τὸν πάπαν νὰ τὸ εἰπωσι τὸν πά- παν γονατιστοί καὶ ἀποσκέπαστοί δταν ἔλθωσιν ἵδω, καὶ νὰ μηδὲν γένη ἄλλεως. Ὁταν περιπατοῦν εἰς τὴν στράταν, καὶ οἱ ἀνθρωποι 20 ἀποσκεπάζονται τους καὶ τιμοῦν τους, ἃς ἀποσκεπάζονται καὶ αὗτοι

1. πάντας καὶ τοὺς Β: πᾶσι καὶ εἰς τοὺς Λ τοὺς ξένους Β: ξέ-
νους 2. καὶ νὰ Λ: καὶ Β μηδὲν ἐν συνεχείᾳ τοῦ κειμένου Β: μὴν
ἀνωθεν Λ 4. τοὺς ΛΡ: τῶν ΜΙ 5. δὲν ΛΜΡ: δέη I 6. ἀν δὲν
εἶναι ταπεινοὶ ΛΜΡ: λείπουσιν I 7. τοὺς θέλουν Β: τοὺς θέλουσι Λ
τιμήσεις ἵ τοῦ τὸ πρώτον γραφίντος τημήσεις Λ: τιμήσον Ρ: τιμήσειν ΜΙ
8. πάντες Λ: πάντας Β φρόντισέ ἔγραψα: φρόντησέ Λ: φροντί-
σατε Β καλὰ Β: λέπει Β καὶ Λ: λείπει Β 9. γομάριν Λ: γο-
μάρι Β 10. ἐπιμελοῦνται Β: ἐπιμελῶνται Β μάθουν Β: μάθωσι Λ
11. ἔχουν Λ: ἔχουν καὶ Β αὐθεντείας ἢ Λ: αὐθεντίας καὶ Β
12. μάλιστα δὲ εἰς κατὰ διόρθωσιν ἵ τοῦ τὸ πρώτον γραφίντος ἢ μάλιστα Λ:
καὶ μᾶλλον εἰς Β 14. μαθαίνωσιν Λ: μάθωσιν Β 15. ἀνέθρεψε Λ:
ἔνέθρεψε Β 16. τοὺς Λ: τῶν Β τὸ εἴ τι Λ: τὸ ΜΙ: ἐκεῖνο ὁποῦ Ρ
17. ἐξ ἀπαντος Β: ἐξάπαντος Λ καθ' εἰς Λ: καθεὶς Β 18. πά-
παν Β: πάπλαν Λ 18-19. τὸν πάπλαν Β: ἤτῳ πάπιπρ/Λ 19. ἀπο-
σκέπαστοι Β: ἀσκεπεῖς Λ νὰ μηδὲν Β: μὴ Λ 21. ἀποσκεπά-
ζονται Β ἀπόσκεπάζονται διαγράφετος εἴτε τοῦ πρώτου τόπου Λ

τὸ καπάσι τους ἢ ὅλοτελας ἢ πλεῖον ἢ ὀλιγώτερον ὡς πρὸς τοὺς ἀνθρώπους. Ὁμοίως καὶ ἀν ἔργωνται ξένοι σίς τὸ σπῆτι τους τίμιοι ἀνθρώποι, νὰ τοὺς βλέπωσιν, ἃς τοὺς προσηκόνωνται, ἃς τοὺς ἀποσκεπάζωνται, ἃς τοὺς παρεκβαίνωσι κατὰ τοὺς ἀνθρώπους, ἃς συντυχίαινωσιν ὄλιγα καὶ ἐντιμα καὶ εὐχαριστικὰ καὶ ταπεινὰ, νὰ μὴ γελῶσι ποσάς, νὰ μὴ δισχέωνται, ἀλλὰ μετὰ καθεστηκότος καὶ ασθενοῦ φραγήματος ἃς τοὺς συντυχαίνωσιν. Εἰς τὴν τροφήν τους ἃς εἶναι προσεκτικοὶ καὶ ἐγκρατεῖς. Εἰς τὸ τραπέζι των ἃς κάθωνται μετὰ προσοχῆς καὶ παιδεύσεως. "Αν θέλετε νὰ εἶναι πεπαιδευμένοι εἰς τοὺς 10 ἔξω, ποιήσατε νὰ εἶναι πεπαιδευμένοι εἰς τοὺς ἁδικούς των. "Ἄς μὴν ἀνατιχυντοῦν τινά. Συνηθίσατε τους ἀπὸ τώρα καλὰ ήθη καὶ ταπεινὰ καὶ ἡμερα. "Ἄς μανθάνωσιν ἀπὸ τώρα νὰ γονατίζουν ἐπιτήδεια καὶ εῦμορφα καὶ ἃς μὴν τὸ ἔχωσιν ἐντροπὴν, ὅτι μεγάλοι φηγάδες καὶ βασιλεῖς τὰ ποιοῦσιν. "Οταν ἵστανται εἰς ἐκκλησίαν λατινικὴν, 15 ἃς γονατίζουν καὶ ἃς εῦχωνται ὥσπερ οἱ Λατίνοι. "Τπάγετε τους συνεχῶς εἰς τὰς ἐκκλησίας καὶ εἰς τὰς λειτουργίας, καὶ ἃς στέκωνται μετὰ εὐλαβείας καὶ προσοχῆς, χωρὶς γέλωτας, χωρὶς λαλιάς. "Ἄς γονατίζουν καὶ ἃς ἀποσκεπάζωνται ὥσπερ καὶ οἱ Λατίνοι καὶ ἃς μιμούνται ἐκείνους. "Άν οὕτω ποιῶσι, θέλουσι βοηθηθῆναι, θέλουν ἔχει τιμὴν παρὰ πάντας, θέλω δυνηθῆ καὶ ἔγω νὰ τοὺς συνεργῷ. Εἰ δὲ τάνατος ποιοῦσιν, ἔγω δὲν θέλω δυνηθῆ νὰ τοὺς βοηθήσω οὐδόλως, οἱ 20

1. καπάσι Β: καπάσι' Α: ὀλιγότερον Β: ὀλιγότερον Α: 2. σπῆτι ἔγραψα: σπῆτι ΑΒ 3. προσηκόνωνται ἔγραψα: προσηκόνωνται Α: προσηκονοῦνται Β 4. παρεκβαίνωσι Α: παρεκβάνωσι Β: συντυχαίνωσιν Α: συντυχαίνωσιν Β 5. ὀλίγα καὶ ἐντιμα Α: ὀλίγα μέν, ἐντιμα δὲ Β νὰ Β: λίτιται Α 6. νὰ Β: λίτιται Β: διαχέωνται Α: διαχέτωνται Β 7. τους Α: των Β 11. συνηθίσατε Α: συνηθίσετε Β 13. ἃς Α: νὰ Β 14. ἵστανται εἰραφα: σταντανουν ΑΜΙ: ἴμβανωσιν Ρ: ἐκκλησίαν Β: τὴν ἐκκλησίαν Α: 15. ὑπάγετε Α: ὑπαγένετε Β 16. καὶ ἃς Α: δὲ Β 17. λαλιάς Α: λαλιας Β: 18. καὶ οἱ Α: οι Β: 19. βοηθηθῆ Α: βοηθηθῆ Ρ: βοηθηθεῖν ΜΙ: ἔχει Α: έχη Ρ: ἔχειν ΜΙ: 20. δυνηθεῖ Α: δυνηθεῖν ΜΙ: δύνασθαι Ρ: 21. ποιούσιν Β: ποιοῦσιν διορθωθὲν εἰς ποιῶσιν Α: δυνηθεῖ Α: δυνηθῆ Ρ: δυνηθεῖν Μ: δυνασθὲν Ι: οὐδόλως Α: οὐδὲ δλως Β

ἀνθρώποις θέλουσι ταῦς ἀποστραφῆ, καὶ τινὲς δὲν θέλει τοὺς τιμῆσαι οὐδὲ ποσῶς.

Καὶ ταῦτα οὐ λέγω, οὐδὲ γράφω τὴν εὐγενείαν σου καὶ τοὺς ἄλλους μὲ τόσην πολυλογίαν εἰκαίρος καὶ μάταια, ἀλλὰ διὰ νὰ τὰ λέγετε συνεχῶς τὰ αὐθεντοπούλα, νὰ ποιήσετε νὰ τοὺς τὰ ἀναγινώσκῃ 5 καλῶς καὶ συνεχῶς ὁ διδάσκαλός των, νὰ τὰ γροικοῦν καλὰ διὰ νὰ τὰ ποιῶσιν. 'Εκείνους ήθελα τὰ γράφει, ἀλλ' ἐπειδὴ ἔχεινοι ὡς νέοι ἀκόμη δὲν τὰ γροικοῦν καλὰ, δι' αὐτὸ γράφω τα τὴν εὐγενείαν σου νὰ τοὺς παραίνητε καὶ ἀπὸ λόγου μας καὶ ἀπὸ λόγου σας νὰ ποιῶσιν 10 ὡςάν γράφομεν.

'Ενταῦθα εἶναι θανατικὸν κατὰ τὸ παρόν. Δι' αὐτὸ ἐφάνη καλὸν μὲ τὴν βουλὴν τῶν ἀρχόντων ὅποῦ εἶναι ἑδὼ καὶ μὲ τὸ θέλημα τοῦ ἀγιωτάτου πάπα νὰ μὴν ἔλθουν τὰ αὐθεντοπούλα ἑδὼ διὰ τὸν κίνδυνον, ἀλλ' οὐδὲ αὐτοῦ εἰς τὴν 'Αγκῶνα νὰ εἶναι, ἐπειδὴ οὐδὲ αὐτὸς ὁ τόπος εἶναι γερὸς, ἀμὴ νὰ διαβῆτε νὰ ὑπάγετε εἰς ἄλλην χώραν, 15 τὴν λέγουσι Τζίγκολον, ὅποῦ εἶναι καλὸς ἀήρ, νὰ στέκεσθε ἔκει ἡώς τοῦ Σεπτεμβρίου ή 'Οκτωβρίου μὲ τοὺς αὐθεντοπούλους καὶ τὴν αὐθεντοπούλαν. Σκέψασθε ἐσεῖς ἐν τῷ μέσῳ ἀν πρέπη νὰ ἀπομείνουν αὐτοῦ πάντοτε, ὡςάν βουλεύονται καὶ οἱ ἀρχοντες ὅποῦ εἶναι ἑδὼ.

1. ἀποστραφῆ ἕγραφα: ἀποστραφεῖ Λ: ἀποστραφῆ P: ἀποστραφεῖν MI
τιμῆσῃ Λ: τιμῆσῃ P: τιμῆσειν MI   3. καὶ ταῦτα οὐ λέγω οὐδὲ γράφω Λ: ταῦτα δὲν λέγω γράφειν B   5. ποιήσετε Λ: ποιήσητε τοὺς B   τοὺς τὰ Λ: τὰ B   6. καλῶς καὶ συνεχῶς Λ: συνεχῶς B
6 (καὶ 8). γροικοῦν Λ: γροικοῦν P: ἐγροικοῦν I: ἀγροικοῦν M
7. ήθελα τὰ ἕγραφα: ήθελα τοὺς Λ: τὰ ήθελα B   γράψει ἕγραφα: γράψῃ Λ: γράψειν B   8. ἀκόμη Λ: ἀκόμη B   τὴν εὐγενείαν ἕγραφα: τὴν εὐγένειάν B: τῷ εὐγενεῖᾳ Λ   9. μας Λ: μου B   λόγου Λ: ἀδικοῦ B   11. δι' ΛΒ: διὰ L   12. ἀρχόντων ΛΒ: καλῶν ἀρχόντων τοῦ καλῶν γραφίτος ἄνωθεν L   ἑδὼ ΛΒ: ἑδὼ L   μὲ τὸν ΛΙ: μετὰ B
13. πάπα BL: πάππα Λ   ἑδὼ ΛΒ: ἑδὼ L   14. τὸν ΛΒ: τὸν L
ἄγκωνα BL: ἄγκόνα Λ   οὐδὲ ΛΒ: οὐδὲ L   15. γερὸς ΛΜΙ: εἴκρατος PL   διαβῆτε B: διαβῆτε Λ   ὑπάγετε BL: ὑπάγητε Λ
16. τὸν ΛΜΙ: ὅποῦ τὸν PL   τζίγκολον Λ: τζίκολον MI: τζέκον-λον PL: ἀήρ ΒΛ: ὁ ἀήρ L   στέκεσθε Λ: στέκετε MI: στέκοντας PL
- 16-17. ἥως - αὐθεντοπούλαν ΛΜΙ: εἰς τὸν σεπτέμβριον ή ὁκτώβριον οἱ αὐθεντόπουλοι καὶ η αὐθεντοπούλα PL   19. βουλεύονται Λ: βουλούνται BL   καὶ οἱ δροχοντες ΛΜΙ: λείκους: P   ἑδὼ ΛΒ: ἑδὼ L

‘Ο μακαριώτατος πάπας καὶ ἴγὼ γράφομεν τὸν λεγάτον τῆς Μάρκας, ὃποῦ νὰ σᾶς βοηθήσῃ καὶ νὰ σᾶς συνδράμῃ εἰς εἰ τι εἶναι χρεῖα. Αὐτοῦ εἶναι καὶ τὸ ἐπίσκοπος τοῦ “Οσμου, ὃποῦ εἶναι ἴδιος μου καὶ ἡτού καὶ δουλευτὴς τοῦ ἀγίου Δεσπότου. Τὸ Τζίγκολον εἶναι ἐνο-
5 πλα του, καὶ ἔχει καὶ ἔκει καλὸν ὄστρατον, καὶ θέλει σᾶς τὸ δῶσαι νὰ κατοικήσετε ἔκει, καὶ θέλει σᾶς συνεργήσει καθὼς εἶναι τὸ δυνατόν. ’Εκ ‘Ρώμης, Αύγουστου θῇ φυξε’ ἔτους. ‘Ο Βησσαρίων καρδινά-
λις καὶ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως.

Προφανῆς εἶνε ἡ ιστορικὴ σπουδαιότης τῆς ἐπιστολῆς ταύ-
της, ἥτις δὲν ἐμελετήθη μέχρι τοῦδ’ ἐπαρκῶς ἐν ταῖς λεπτο-
μερείαις αὐτῆς. Εἶνε δ’ ἀξία νὰ ἐφελχύσῃ τὴν προσοχὴν τῶν
φιλιστόρων, ἀτε ἀναφερομένη εἰς τὰς τύχας τῶν τελευταίων
Παλαιολόγων. Πράγματι ἀπευθύνεται ὑπὸ τοῦ Βησσαρίωνος
πρὸς τὸν παιδαγωγὸν τῶν τέκνων τοῦ τελευταίου τῶν δεσπο-
τῶν τῆς Πελοποννήσου, τοῦ Θωμᾶ Παλαιολόγου, δεστὶς μετὰ
τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων δριστικὴν κατάληψιν τῆς χερσονήσου
εἶχε μεταβῆ ἐις τὴν Ρώμην, φέρων ἐκ Πατρῶν καὶ τὴν κάραν
τοῦ ἀποστόλου Ἀνδρέου. ‘Ο δὲ πάπας Πτος Β’ ὁ Πικκολόμι-
νης, ὑποδεχθεὶς αὐτὸν ἀσπασίως, ὥρισεν αὐτῷ ἐτησίαν χορη-
γίαν τριχιλίων ἔξακοσίων δουκάτων. ’Εξασφαλίσας δὲ καὶ
ἄλλους τινὰς πόρους, μετεπέμψατο εἰς τὴν Ἰταλίαν τὸ ἔαρ
τοῦ 1465 καὶ τὰ τέχνα*. Εἶχε δὲ ὁ Θωμᾶς ἐκ τῆς Αιχα-
τερίνης Ζαχαρία τέχνα τὸν Ἀνδρέαν, γεννηθέντα τῷ 1453,
τὸν Μανουὴλ, γεννηθέντα τῷ 1455, τὴν Ἐλένην, ἥτις τῷ

1. Μάρκας Λ: μάρκας ΑΒ 2. νὰ σᾶς ΑΛ: νὰ σᾶς Β 3. τοῦ “Οσμου Λ:
τοῦ κόμου Λ: ἐδικός μου δποῦ εἶναι τοῦ Κόμου ΒΛ δποῦ εἶναι
ἐδικός μου Λ: λείπουσι ΒΛ 4. Τζίγκολον ἔγραψε: τζίκελον ΜΙ: τζί-
κουλον ΑΡΛ ἐνορία ΑΛ: ἐνορία Β 5. ἔχει ΑΛ: ἔχει Β δοπά-
τιον ΒΛ: δοπάτιον Λ δώσει Λ: δώσῃ ΡΙ: δώσειν ΜΙ 6. κατοική-
σετε ΑΛ: κατοικήσοτε Β συνεργήσει ΒΛ: συνεργήσον Λ καθὼς
εἶναι τὸ Λ: εἰς δτι εἶναι ΒΛ 7. ‘Εκ ‘Ρώμης Α· ἔτους ΑΒ: φυξε’
ἔτους Λ θ, Λ: θ’ Β 7-8. ὁ βησσαρίων-κωνσταντινουπόλεως ΑΜΡ:
λείπουσι Λ

* Φραγκεζή ίεσ. Βάννης σ. 415,17.

1445 ἔγημε τὸν δεσπότην Σερβίας Λάζαρον καὶ ἀπέθανε τῷ
1474 ὡς μοναχὴ Μπομονή ἐν τίνι μονῇ τῆς Λευκάδος, καὶ
τὴν Ζωὴν, ἥτις ἀργότερον ὑπὸ τὸ ὄνομα Σοφία ἀνέβη εἰς τὸν
θρόνον τῆς Ρωσίας ὡς σύζυγος τοῦ τσάρου Ἰβάν τοῦ Βασι-
λείδου. Πιθανῶς δὲ εἶχεν ὁ Θωμᾶς πλὴν τῶν δύο τούτων θυ-
γατέρων καὶ τρίτην ἀγνώστου ὄνόματος, ἥτις, προώρως, θα-
νατοῦσα, ἤξιωθη ἐπιταφίου μονωδίας τοῦ Ἱωάννου Εὐγενίου¹.

Τὰ ἐπιζῶντα τέκνα τοῦ Θωμᾶ, ὁ Ἀνδρέας, ὁ Μανουὴλ καὶ
ἡ Ζωὴ, ἐκπλεύσαντα ἐκ Πελοποννήσου ἐν συνοδίᾳ τοῦ παιδα-
γωγοῦ αὐτῶν καὶ τῶν θεραπόντων, προσωριμίσθησαν εἰς τὴν
'Αγκῶνα. 'Ἄλλ' ὁ Θωμᾶς μόνον τὸν κατάπλουν αὐτῶν προέ-
φθασε νὰ μάθῃ, πρὶν ἡ Ἰδη αὐτὰ ἀφικνούμενα εἰς τὴν Ρώμην,
ἀποθανὼν τῇ 12 Μαΐου τοῦ αὐτοῦ ἔτους 1465².

Καὶ ἀνέλαβε μὲν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Θωμᾶ τὴν περὶ τῶν
τέκνων αὐτοῦ φροντίδα ὁ Βησσαρίων, ἀλλὰ ταῦτα ἔξηκολού-
θησαν πρὸς ὄραν διαμένοντα ἐν Ἀγκῶνι. Λόγος δὲ τῆς μὴ
ἀμέσου μεταβάσεως αὐτῶν εἰς τὴν Ρώμην εἶνε τοῦτο μὲν ἵσως
τὸ θανατικὸν, περὶ οὗ γίνεται λόγος ἐν τέλει τῆς ἐπιστολῆς,
τοῦτο δὲ ἡ ἀνάγκη τῆς παρασκευῆς τῶν παιδῶν πρὸ τῆς ἐμ-
φανίσεως αὐτῶν ἐνώπιον τοῦ πάπα καὶ τῶν καρδιναλίων καὶ
τοῦ διακανονισμοῦ τῶν κατὰ τὸ σιτηρέσιον αὐτῶν. Περὶ τού-
των δὲ πάντων παρέχει τὰς δεούσας δδηγίας ὁ Βησσαρίων,
παραγγέλλων τὴν ἐν τῇ λατινικῇ πίστει καὶ παιδείᾳ διαπαι-
δαγώγησιν αὐτῶν. 'Αναγκαίας δὲ καθισταμένης ἐνεκά τῆς ἔξ-

¹ Τῆς Μονωδίας ταῦτης σωζεται ἐν τῷ Λαυρεντιακῷ Plut. 86 Cod. 8 φ. 304α μό-
νον ἡ πρώτη λέξις Θωμαῖς, ἀγράφου μένοντος τοῦ λοιποῦ χώρου. 'Ιδε Bandini
Catalogus Codicium manuscriptorum Bibliothecae Mediceo-Laurentianae.
Ἐν Φλωρεντίᾳ. 1766 Τόμ. Γ' σ. 322. 'Η Μονωδία αὕτη δὲν είναι πιθανόν νάναρθ-
ρηται εἰς τὴν θυγατέρα τοῦ Θωμᾶ 'Ελένην, καθ' ὃτι ὁ Ἰωάννης Εὐγενίδης δὲν φαίνε-
ται ξήσας μάχρι τοῦ έπους τοῦ θανάτου αὐτῆς, τοῦ 1474. 'Ἐν δὲ τῇ ἐπιγραφῇ τῆς Μο-
νωδίας («Ἐπιτάφιος τῇ Παλαιολογίνη») δὲν γίνεται μνεία τοῦ ὄνόματος τῆς ἄλλης
θυγατρὸς εἰς ἣν ἀναφέρεται. Θωμαῖς δὲ καλεῖται αὕτη ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ Ἐπιταφίου
ὅτι ὡς φίρουσα πρόγματι τοῦτο τὸ άνορα, ἀλλ' ἀκλοθς ὡς θυγάτηρ τοῦ Θωμᾶ.

² Φραντζῆ σ. 415,20 ς. ἡ.

ακολουθήσεως τῆς ἐν Ῥώμῃ ἐπιδημίας τῆς ἐπὶ τοῦ παρόντος διαμονῆς τῶν αὐθεντοπούλων μακρὰν αὐτῆς, ὁ Βησσαρίων συνιστᾷ νὰ ἔχακολουθησάσι διατρίβοντες ἐν τῇ Μαρκίᾳ, εἰς ἣν ἀνήκεν ἡ Ἀγκών. Ἄλλ' ἐπ' ἴσης προσθέτει καὶ τὰ ἔξης αὐτοῦ εἰναι καὶ τις ἐπίσκοπος ἑδικός μου, δροῦ εἰναι τοῦ Κάρμου καὶ ἡτοῦ καὶ δουλευτῆς τοῦ ἀγίου δεοπότου (ἥτοι τοῦ Θωμᾶ Παλαιολόγου). Τὸ Τζίκολον εἰναι ἐνορία του καὶ ἔχῃ καὶ ἔχει καλὸν δοπῆτιν, καὶ θέλει σᾶς τὸ δώσειν νὰ κατοικήσετε ἔχει, καὶ θέλει σᾶς συνεργήσειν εἰς δὲ εἰναι δινατόν.

Τὸ χωρίον τοῦτο, δπερ παρέθηκ' ἀνωτέρῳ κατὰ τὴν ἐν τῇ
ἄκδόσει τῆς Βόνης διατύπωσιν, ὃν ἐν πολλοῖς ἀκατανόητον
ἔνεκα τῶν ἐν αὐτῷ γεωγραφικῶν συγχύσεων, ἔδωκεν ἀφορμήν
εἰς πολλὰς παρανοήσεις, ὡν δεινοτάτη ἡ τοῦ Μεουρσίου, ὑπο-
θέσαντος, ὅτι γίνεται ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ λόγος περὶ μεταβά-
σεως τῶν τέχνων τοῦ Θωμᾶ εἰς Σικελίαν. Ἀλλὰ μετὰ πολ-
λῆς εὑφυίας ὁ Le Grand ἐξήγησεν δτι τὸ Τζίγκολον, δπερ δις ἐν
τῷ Ταυρινείῳ χώδικι γράφεται Τζίγκολον, καθ' ἄ καὶ ἐν τῷ
ἐπέρῳ τῶν χωρίων ἐν τῷ ἡμετέρῳ χώδικι, εἰνε τὸ Cingoli,
ἔδρα ἀρχιερατική, διοικουμένη ἀπὸ μακροῦ ἡδη χρόνου ὑπὸ
τοῦ ἀρχιεπισκόπου τῆς πόλεως Osimo, ἡς ὁ Ἑλληνικὸς τύ-
πος "Οσμου ἐν γενικῇ πρέπει νάντικαταστήσῃ τὸ ἐν τοῖς χώ-
διξι τοῦ Φραντζῆ κακῶς φερόμενον Κάμουν ἢ Κόμουν. Ὁ λόγος
λοιπὸν ἐν τούτῳ τῷ χωρίῳ περὶ τῆς προσωρινῆς διαμονῆς τῶν
αὐθεντοπούλων ἐν τῷ ἀργοῦντι ἀρχιεπισκοπικῷ μεγάρῳ τοῦ
Τζίγκολου (Cingoli), διατίθεμένου πρὸς τοῦτον τὸν σκοπὸν ὑπὸ
τοῦ ἀρχιεπισκόπου "Οσμου, εἰς ὃν ἀνῆκεν¹.

‘Ο δὲ λεγάτος τῆς Μαρκίας, περὶ οὗ γίνεται λόγος ἐν τέλει τῆς ἐπιστολῆς ως μέλλοντος νὰ βοηθήσῃ καὶ συνδράμῃ τὰ τέκνα του Θωμᾶ Παλαιολόγου εἰς πᾶν τὸ χρειώδες, ήτο πιθανῶς ὁ αὐτὸς ἐκεῖνος Μινωρίτης Ἰάκωβος Ρινερός, δύν δὲ καρδι- νάλιος παρώρμα τῷ 1459 εἰς παρασκευὴν δυνάμεων ἐν Μαρ-

¹ Legrand l*e*t^e av. la Revue des Études grecques Tōp. E' (1892) o. 114.

χίᾳ πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς Πελοποννήσου ἀπὸ τῶν Τούρκων¹.

Ἄλλὰ καὶ ὁ Ἐρμητιανὸς, περὶ οὗ γίνεται λόγος εὐθὺς ἐν ἀρχῇ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Βησσαρίωνος, δὲν μνημονεύεται μόνον ἐνταῦθα. Σινώσκουμεν δὲ τοῦτον καὶ ἐξ τινῶν προσφωνημάτων αὐτοῦ ἀνεκδότων, περιλαμβανομένων ἐν τῷ ὑπ' ἄρ. 3043 Παρισιακῷ κώδικι καὶ μεγάλως συντελούντων εἰς συμπλήρωσιν καὶ διαφωτισιγ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Βησσαρίωνος². Εἶνε δὲ ταῦτα τὰ ἔξις· α') «Τοῦ πανευτυχεστάτου δεσπότου τῶν Ρωμαίων χυρίου Ἀνδρέου Παλαιολόγου τοῦ πορφυρογεννήτου πρὸς τὸν μακαριώτατον χύριον Παῦλον δεύτερον, γεγονός ἐν Τσινγγούλῃ καὶ ἀναγνωσθὲν ἐν Ῥώμῃ»· β') «Τοῦ πανευτυχεστάτου αὐθεντοπούλου τῶν Ρωμαίων χυρίου Μανουὴλ τοῦ Παλαιολόγου προσφώνημα πρὸς τὸν αὐτὸν μακαριώτατον πάπαν Ῥώμης, ἀναγνωσθὲν καὶ παρ' αὐτοῦ ἀπὸ στόματος ἐν Ῥώμῃ»· γ') «Τοῦ αὐτοῦ δεσπότου πρὸς τὸν θειότατον ἡμῶν ἡγεμόνα χύριον Βησσαρίωνα καρδινάλιον καὶ πατριάρχην Κωνσταντίνου πόλεως. ἀναγνωσθὲν ἀπὸ στόματος»· δ') «Τῶν αὐτῶν προσφώνημα κοινὸν πρὸς τὸν ἐαυτῶν πατέρα δεσπότην, γραφὲν μὲν ἐν Ἀγκῶνι, οὐκ ἀναγνωσθὲν δὲ προαποθανόντος αὐτοῦ».

Αἱ ἐπιγραφαὶ καὶ μόναι τῶν προσφωνημάτων τοῦ Ἰωάννου Ἐρμητιανοῦ τῶν γραφέντων ὡς ἐκ προσώπου τῶν αὐθεντοπούλων καὶ χάριν αὐτῶν ἀρκοῦσι νὰ διαφωτίσωσιν ἡμᾶς περὶ τῆς χρήσεως, δι' ἣν πρωρίζοντο. Καὶ τὸ μὲν τελευταῖον τῶν ἐν τῷ Παρισιακῷ κώδικι περισωζομένων, γραφὲν ἐν Ἀγκῶνι ἅμα τῷ κατάπλῳ, πρωρίζετο, δπως δι' αὐτοῦ προσφωνήσωσι κοινῇ ὁ Ἀνδρέας καὶ ὁ Μανουὴλ τὸν πατέρα, ἀφικνούμενοι εἰς Ῥώμην· ἀλλ' ὁ θάνατος τοῦ Θωμᾶ προλαβὼν κατέστησεν

¹ "Ιδε τὴν πρὸς αὐτὸν ἐπιστολὴν τοῦ Βησσαρίωνος παρὰ *Waddington's Annales Minorum*. 'Ἐν Ῥώμῃ 1650 Τόμ. ΙΓ' σ. 63 κ. 6. καὶ ἐν Νέῳ Ἐλληνομνημονίᾳ Τόμ. Γ' σ. 31 κ. 6.

² Τὰ προσφωνημάτια ταῦτα τοῦ Ἐρμητιανοῦ ἀντιγράψας θέλω ἐκδώσει ἐν ταῖς Πηγαῖς τῆς ἱμᾶς Ἱστορίας τοῦ δεσποτάτου τῆς Πελοποννήσου ἐπὶ τῶν Παλαιολόγων.

άχρηστον τὸ προσφωνημα τοῦτο. Τὸ δὲ πρῶτον καὶ τὸ δεύτερον σκοπὸν εἶχον νάπαγγελθῶσιν ἐκ στήθους πρὸς τὸν πάπαν, καὶ συνετάχθησαν ὅπό τοι Ἐρμητιανοῦ συμφώνως πρὸς τὰ παραγγελθέντα διὰ τῆς ἀνωτέρω παρατεθείσης ἐπιστολῆς· Δις μάθη ὁ καθ' εἰς ἀπ' αὐτοὺς ἐκ στήθους ἔνα προσφάνημα τὸ πλέον μικρὸν εἰς τὸν πάπαν, νὰ τὸ εἴπωσι τον πάπαν γονατιστοῖ καὶ ἀποκέπαστοι ὅταν ἔλθωσιν ἐδώ. Πράγματι δὲ τὰ προσφωνημάτια εἶναι δύο, χωριστὰ δι' ἑκάτερον αὐθεντόπουλον, καὶ βραχύτατα, καθ' ἂ εἶχε παραγγείλει ὁ Βησσαρίων, ἀπηνθύνοντο δὲ πρὸς τὸν πάπαν Παῦλον Β' τὸν ἀπὸ τοῦ 1464 διάδοχον τοῦ Πίου Β'. 'Αξιολογωτάτη δὲ εἶναι ἡ ἐν τέλει τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ πρώτου προσφωνηματίου προσθήκη γεγονός ἐν *Touygyoúlli* καὶ ἀναγνωσθὲν ἐν *'Ρώμῃ*. Εξ αὐτῆς πρῶτον μὲν βεβαιοῦσται ἔτι ἐμφανέστερον τὸ ὄρθιὸν τῆς εἰκασίας τοῦ Legrand περὶ τοῦ Cingoli, πρὸς δὲ ἔτι μᾶλλον προεγγίζει τὸ *Touygyoúlli*, ἐπειτα δὲ μανθάνομεν, δτι πράγματι ἐγκατέστησαν ἐν τῷ ἀρχιεπισκοπικῷ μεγάρῳ τῆς πόλεως ταύτης τὰ τέκνα τοῦ Θωμᾶ, καθ' ἂ συνίστα διὰ τῆς ἐπιστολῆς αὐτοῦ ὁ Βησσαρίων, τέλος δὲ διδασκόμεθα, δτι τὰ προσφωνήματα τὰ ὑπὸ τοῦ Ἐρμητιανοῦ γραφέντα δὲν ἐγράφησαν μόνον, ἀλλὰ καὶ δηντως ἐξεφωνήθησαν ὅπὸ τοῦ Ἀνδρέου καὶ τοῦ Μανουῆλ. Τέλος δὲ τὸ τρίτον τῶν προσφωνημάτων διδάσκει ἡμᾶς, δτι ὁ Ἐρμητιανὸς ἔκρινεν ἀναγκαῖον, δπως πλὴν τοῦ πάπα προσφωνηθῆ ὑπὸ τῶν νεαρῶν αὐθεντοπούλων καὶ ὁ Ἐλλην καρδινάλιος, εἰς οὓς τὰς ἐγεργείας ὑπὲρ τοῦ γένους ἐν τῇ παπικῇ αὐλῇ ὠφείλετο ἡ προστασία τοῦ πατρὸς καὶ ἐαυτῶν.

Ο Ιωάννης Ἐρμητιανὸς εἶνε προφαγέστατα δὲν τῇ συνοδίᾳ τῶν αὐθεντοπούλων διδάσκαλος Ἐλλην, περὶ σὺ δ λόγος ἐν τῇ ἐπιστολῇ τοῦ Βησσαρίωνος. Τὸν δὲν εν αὐτῇ μνημονεύμενον Ιατρὸν Κριτόπουλον δὲν γινώσκομεν ἀλλοθεν. Ο δὲ παιδαγωγὸς τῶν τέκνων τοῦ Θωμᾶ, πρὸς δην ἐπιστολή, ζητητέος ίσως μεταξὺ τῶν τριῶν ἀνδρῶν περὶ ὧν ποιούμεθα λόγον κατωτέρω.

Τοιαῦτά τινα παρατηροῦμεν προχείρως περὶ τῆς σπουδαιοτάτης ταύτης ἐπιστολῆς τοῦ Βησσαρίωνος. 'Αλλ' ἔξετάσωμεν τὰ κατ' αὐτὴν καὶ ὅπο ἀλλήν ἐποφίν. Καὶ πρῶτον οὐδεὶς ἡμιφισθήτησε τὴν γνησιότητα αὐτῆς, καὶ δικαίως. 'Ο Legrand παρετήρησεν ως ἐκ περισσοῦ, ἀλλ' ὅρθως, διτὶ τὸ πρωτότυπον τῆς ἐπιστολῆς ταύτης ἀπωλέσθη διὰ παντὸς, οὐδαμοῦ δὲ τούλαχιστον ἐσημειώθη ἡ ὑπαρξίας αὐτοῦ. 'Αλλ' ή ἐλπίς, ἣν ἔκφέρει, περὶ ἀνευρέσεως τυχὸν πρωτοτύπου σχεδίου ἐν τοῖς μέχρι τούδε ἡκιστα ἔξερευνηθεῖσιν ἐγγράφοις τοῦ περιφανοῦς καρδιναλίου¹, εἶνε καθ' ἡμᾶς κενή.

Άλλως δ' ἔχει τὸ ζήτημα ως πρὸς τὴν γλῶσσαν ἐν ἥ εἶνε γεγραμμένη ἡ ἐπιστολή. 'Ο Legrand ἀποφαίνεται δογματικῶς καὶ ἄνευ τινὸς δικαιολογίας, διτὶ οὐδὲν ἔχομεν δικαίωμα νὰ ὑπολάβωμεν, διτὶ τὸ ὑπὸ τοῦ Φραντζῆ διασωθὲν κείμενον ὑπέστη μεγάλας μεταβολάς. Καὶ ἔχει μὲν δίκαιον, ως ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν ὑστέρων. 'Αλλ' ἀναλογιζόμενοι, διτὶ δὲ ἄλλως πολυγραφώτατος Βησσαρίων ἐποιεῖτο πάντοτε χρῆσιν τῆς ἀρχαὶ ζούσης ἐλληνικῆς δὲν ἐπρεπεν ἀταλαιπώρως καὶ ἄνευ εἰδικωτέρας ἔξετάσεως νὰ παραδεχθῶμεν, διτὶ τὴν ἐπιστολὴν ταύτην ἔγραψεν δὲ καρδινάλιος κατ' ἔξαίρεσιν ἐν τῇ δημώδει. Ίδωμεν λοιπὸν τοὺς λόγους, δι' οὓς οὐδεὶς ἐπιτρέπεται δισταγμὸς περὶ τῆς ἀποδοχῆς τῆς γνώμης ταύτης. Καὶ δὴ πρῶτον τεκμήριον τῆς ἐν τῇ δημώδει γραφῆς τῆς ἐπιστολῆς ταύτης εἶνε ἥ ἐν τοιαύτῃ γλώσσῃ καταχώριστις αὐτῆς ἐν τῇ συγγραφῇ τοῦ Φραντζῆ, διτὶς τὸ ίδιον ἐκυρίου κείμενον ἔγραψεν ἐν γλώσσῃ κακῇ μὲν καὶ μεστῇ βαρβαρισμῶν καὶ σολοικισμῶν, ἀλλ' ἀρχαιζούσῃ. Δεύτερον δὲ τεκμήριον εἶνε ἥ ἔξῆς παρατήρησις. Τὸ κείμενον αὐτοῦ τοῦ Φραντζῆ, οἷον παραδίδει ἡμῖν αὐτὸν δὲ ἐμὸς κῶδιξ, ἔχει πολλὰς καὶ οὐσιώδεις μεταβολὰς ἀπὸ τῆς ἐκδόσεως τῆς Βόνης καὶ τοιαύτας, ὡςτε νὰ δύναμεθα νὰ εἴπωμεν, δητὶ ἔχομεν τρὸν ἡμῶν διαφόρους διασκευάς τοῦ κειμένου· τὸ αὐτὸν

¹ Legrand Ινθ' ἀν. σ. 109.

δὲ γινώσκομεν καὶ περὶ τοῦ κώδικος Καραθεοδωρῆ. ίσως δὲ συμβαίνει καὶ εἰς τοὺς ἄλλους τῶν μὴ ἀντιβιηθέντων μέγρι στήμερον κωδίκων τοῦ Φραντζῆ· ἀλλ' αἱ διαφοραὶ αἱ παρατηρούμεναι ἐν τῇ ἐπιστολῇ μεταξὺ τοῦ κειμένου τοῦ παραδεδομένου ἐν τοῖς κώδιξι τοῦ Μονάχου καὶ τῶν Παρισίων καὶ ἐν τῷ ἔκδοσει τοῦ Μεουρσίου ἀπὸ τοῦ παρ' ἡμῖν κώδικος εἶνε ἐλάχισται καὶ σχεδὸν εἰπεῖν μόνον διάφοροι γραφαί. Τοῦτο συμβαίνει, διότι προφανῶς ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Βησσαρίωνος παρεμβάλλεται ἐν αὐτῷ τῷ ἀργοῦθεν κειμένῳ αὐτῆς, διπέρ ἐποιήθησαν νὰ μεταβάλωσι καιρίως καὶ αὐτοὶ οἱ διασκευάσαντες τὸ χρονικὸν τοῦ Φραντζῆ. Τέλος δὲ πάντα τυχὸν μετὰ τὰ τεκμήρια ταῦτα ὑπολειπόμενον δισταγμὸν περὶ τῆς ἐν δημώδει γλώσσῃ συντάξεως τῆς ἐπιστολῆς ταύτης τοῦ Βησσαρίωνος αἴρει τὸ γεγονός, διτὶ αὗτη δὲν εἶνε ἢ μόνη, ἐν ᾧ ὁ καρδινάλιος ἐποιήσατο χρῆσιν τοῦ λαϊκοῦ ιδιώματος τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὸν δέκατον πέμπτον αἰῶνα. 'Αληθῶς, ίδων κατὰ τὴν ὑπὲρ ἐμοῦ περισυλλογὴν ἀνεκδότων ἔργων τοῦ Βησσαρίωνος, διτὶ ὁ 'Βεσκουριάλειος κώδιξ Σ-ΙΙΙ-1, γεγραμμένος τὸν δέκατον πέμπτον αἰῶνα, περιελάμβανεν ἐν φ. 146^ο καὶ 147^ο ἐπιστολὰς τοῦ καρδιναλίου, παρήγγειλε τὴν φωτογράφησιν τῶν φύλλων τούτων εἰς τὸν ὑπὲρ ἐμοῦ κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ 1907 εἰς Ἰσπανίαν χάριν φωτογραφήσεως πολλῶν τε καὶ ἄλλων κωδίκων τοῦ 'Βεσκουριάλου καὶ τῆς Μαδρίτης ἀποσταλέντων ἐκ Παρισίων φωτογράφου κ. Sauvanaud. Μετ' ἐκπλήξεως δὲ ἂμα καὶ εὐχαριστήσεως ἀνεῦρον ἐν τοῖς φύλλοις ἔχείνοις τὰς ἐξῆς δύο ἐν δημώδει δμοίως γλώσσῃ ἐπιστολὰς τοῦ Βησσαρίωνος, αἵτινες εἶνε, ὡς καὶ ἡ παρὰ τῷ Φραντζῆ, ἀντίγραφα τῶν μὴ περισωθέντων πρωτοτύπων. 'Ἐν τῇ ἔκδοσει τῶν ἐπιστολῶν Α'-Γ' ἐτήρησα ιδιορρυθμίας τινὰς δρυθογραφικὰς, οἷαι τὸ δέδω, ἀμή καὶ ἄλλα τινὰ, αἵτινες, καθ' αἱ φαίνεται ἐκ τῆς δμοφωνίας τῶν κωδίκων, προήρχοντο ἐξ αὐτοῦ τοῦ Βησσαρίωνος, ὡς καὶ τινὰς ἀνωμαλίας περὶ τοὺς τύπους, οἷον τὸ ἔναι καὶ εἴναι, ὃν γίνεται ἀμφοτέρων χρῆσις.

B

|| Βησσαρίων καρδιναλίος καὶ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως τοῖς φ. 146· εὐγενεστάτοις καὶ λαμπροτάτοις τρισὶν ἀρχούσι. Χάρις ὑμῖν εἶη καὶ εἰρήνη ἀπὸ θεοῦ.

'Εκθέμεν τὰ γράμματα τῆς ἀντιλήψεώς σας μὲ τὸ κατάστιχον τῆς μοιρασίας ὃσου ἐποίεστε. 'Ημεῖς μὲν οὖν ἐνομίζαμεν, διτὶ ἡ εὐγέ-
νειά σας ὅπου εἴστε ἀναγκαιότατος νὰ σᾶς τύχῃ τίποτε ικανὸν καὶ
ἀνέλογον ὅπου νὰ ζῆτε καὶ νὰ δουλεύετε καλῶς τὰ αὐθεντόπουλα,
καὶ οὕτως τὸ ἐνθυμούμεθα ἐξ ἀρχῆς. οἱ δὲ ἄλλοι νὰ λάβωσι τὸ λε-
πούμενον. 'Ἐπειδὴ δὲ τὴν εὐγένειάν σας καὶ τοὺς ἄλλους ἀπαντας οὐ-
τῶς ἔδοξε καλὸν μὲ κοινὴν βουλὴν, ἀρέσκει καὶ ἡμῖν. 'Αλήθεια οἱ 10
ἄλλοι ἀρχούτες ὅλοι ἐντάμα, ὡς φαίνεται, οὐδὲν ἀρκοῦνται. 'Ἄν γοῦν
ἔναις οὗτως, τίποτε οὐδὲν ἐγένετο, ὡς ὅμοιάζει, καὶ εἰ τι ἐποίεστε,
ἀκόμη οὐδὲν ἔναις βέβαιον. Γράφουσι μας γάρ ὅλοι ἐντάμα καὶ λέ-
γουν πῶς οὐδὲ ποσῶς τοὺς σώνει καὶ διτὶ θαρροῦν εἰς ἐμένα νὰ τοὺς
διορθώσω καὶ νὰ τοὺς ἀναπαύσω καλά. Θαυμάζω γοῦν εἰς τὴν θαυ- 15
μαστὴν σας γνῶσιν πόθεν θαρροῦσι καὶ θαρρεῖτε νὰ διορθόνω ἐγὼ τὰ
τοιαῦτα, καὶ μάλιστα ἀφ' οὐ τοσαῦτας φοράς εἰπαμεν τὴν εὐγένειάν
σας τὸ πῶς ἡμεῖς πλέα οὐδὲν δυνάμεθα, οὔτε βουλόμεθα ἀναδέξασθαι
πλέον γουμάριν. Γράφομεν ἄλλο πιττάκιν κοινὸν πρὸς πάντας τοὺς
ἀρχούτας, ὅπερ ἔστω κοινὸν καὶ τῇ ἀντιλήψει σας, ἐπειδὴ πρὸς πάντας 20
τὸ γράφομεν καὶ τὸ ίσον ἐκείνου ἔχομεν το καὶ ἡμεῖς ἐδὼ εἰς ἔξετα-
σίν μας καὶ εἰς μαρτυρίαν εἰς τὸ μέλλον. 'Ο σκοπός μας ὅλος ἔναις ωςαν
τὸ γράφομεν ἐκεῖ, καὶ ἀς εἰναι ὅλοι βέβαιοι εἰς τοῦτο. 'Ο θεὸς οἰ-
δεν, διτὶ πλέον ἀγαποῦμεν ἡμεῖς νὰ θεραπεύσωμεν πάντας, ἀν ἐδυνά-
μεθα παρὸ ὅποι ἀγαπᾷ εἰς ἕκαστος νὰ θεραπευθῇ. 'Άλλὰ τὰ ἀδύνατα 25
οὐδὲ ὁ θεὸς ἀπαιτεῖ παρὸ ἡμῶν. 'Η χάρις τοῦ θεοῦ καὶ τὸ ἔλεος εἶη
μεθ' ὑμῶν.

Αὐγούστου ἱς' ἐν Ῥώμῃ.

- λ
1. καρδινά'	4. μετὸ	5. ὅπου	εὐγένεια	6. ηστε	σᾶς
8. το	ἐξαρχῆς	λάδωσιν	ἐκ τοῦ τὸ πρῶτον γραφίντος λάδωσι	9. εὐγ-	
νειαν					
19. πιτάκιν	21. το				

Τὸ γράμμα τοῦτο τὸ κοινὸν πρὸς πάντας τοὺς ἀρχοντας ὅπερ ἔστι κοινὸν καὶ εἰς τὴν εὐγένειαν σας ποιήσετε νὰ ἀναγνωσθῇ καλὰ ἐμ-
πρὸς εἰς ὅλους καὶ ἡς ἥροικηθῆ καλὰ, νὰ μηδὲν κατηγοροῦν ἡμᾶς
μετὰ ταῦτα, νὰ μηδὲ βλαρύνουσι μας. *Ἄς είναι γὰρ ὅλοι πληροφο-
ρημένοι, ὅτι πλέον οὐδὲν δυνάμεθα, ὡςπερ τὸ ἥροικῷ καὶ ἡ εὐγένειά
σας. Τοὺς ἄλλους τοὺς ὄσπεττικοὺς οὐδὲν τοὺς διορθόνομεν ἡμίτις
ἀκόμη, ἐπειδὴ ἀπαντέχω ἀκόμη νὰ ἴδω τί θέλει γένειν εἰς τὴν μελ-
λουσσαν ἀπεκεβολήν· διότι είναι τινὰ ὅποι με ποιοῦσιν ἀμφιβολον. Ός
ἄν οὖν ἴδω, οὗτως θέλω ποιήσειν. "Ομως τὸ πλέον μέρος ἔκείνων εί-
ναι οὗτως ἀναγκαῖοι, ὅτι καὶ κομμάτιν φωμίν ἀν ἀπομείνῃ τοὺς αὐ-
θεντοπούλους, ἔναι χ[ρισία] νὰ τὸ μοιράσσουν μετ' ἔκείνους, ἀν μόνον
καὶ ἔκείνοις ἀρκεσθῶσιν εἰς ἔκείνο τὸ δύναται νὰ γένη.

Γ'

¶.1476 || Βησσαρίων καρδινάλιος καὶ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως
τοῖς εὐγενέσιν ἀρχουσι πᾶσιν ἀμα τοῖς ἐν τῇ δουλοσύνῃ τῶν αὐθεν-
τοπούλων Ἀρματίων εὑρισκομένοις χάρις εἴη καὶ εἰρήνη ἀπὸ θεοῦ πᾶ-
σιν ὑμῖν.

"Ἐδεξάμεθα τὰ γράμματά σας. Εἶδομεν καὶ τὸ κατάστιχον τῆς
μοιρασίας ὅποι ἐγένετο. Γράφετε μας γοῦν, ὅτι ἔναι ὄλιγον καὶ οὐδέν
σας σώνει καὶ ὅτι θαρρεῖτε εἰς ἡμᾶς νὰ σᾶς ἀναπαύσωμεν καλῶς καὶ
20 ἀρκούντως. "Οτι μὲν οὖν ὄλιγον ἔναι καὶ οὐδέν σας σώνει, ἡ ἀλήθεια
οὗτως ἔχει. Πλὴν ἐπειδὴ ἔτζι σᾶς ἔδοξε καλὸν καὶ ἔδεξασθε το, πρέ-
πει νὰ ἀρκεσθῆτε καὶ πλέα νὰ μηδὲν ποιήσετε λόγους περὶ τούτου.
Εἰ μὲν γὰρ κατεδίξασθε το, ἡ ὡς ἀρκετὸν ὡς πρὸς τοὺς καιροὺς καὶ
τὰ πράγματα καὶ διὰ νὰ πληρώσετε τὸ χρέος σας, ὅτι εἰς τὸν κατ-
25 ρὸν τοῦτον τῆς δυστυχίας χρεωστεῖτε νὰ δουλεύσητε τοὺς υἱοὺς τῶν
αὐθεντῶν σας ὅποι σας ἔτιμησαν καὶ ἐπρόκοφαν ὅταν ἔδύνοντο καὶ

2-3. ἐκ^λπρὸς 4. μηδὲ 5. εὐγένεια 6. ὄσπεττικοὺς διορθώνο-
μεν 10. κομμάτιν 11. Μόνον τὸ χ φαίνεται ἐν τῇ φωτογραφίᾳ ἐν τῷ ἀκρο-
τοῦ στίχου 13. καρδηνά^λ 19. σᾶς ἀναπαύσομεν 20. ἀρκούντως
21. σας

* Τὸ κατωτέρω ὑπὸ στοιχείου Γ' ἐκδιδόμενον.

χωρὶς καμπίας δόσεως, καλῶς ἐποιήσατε καὶ τὸ πρέπον καὶ δίκαιον. Καὶ λοιπὸν πρέπει νὰ ἀρκεσθῆτε καὶ νὰ ἀναπαύσεθε. Εἰ δὲ, ἐναὶ ὅτι ἰδέξασθε τοῦτο ἐλπίζοντες νὰ λάβητε πλέον ἀπ' ἐμοῦ ἢ ἀπ' ἄλλου τινός, θαυμάζω εἰς τὴν γνῶσιν καὶ φρόνησιν σας. Εἰς τί ἐλπίζετε; Τὰ αὐθεντόπουλα ἀπὸ τὸ μερτικόν των τοῦτο τὸ ὄλιγον οὐδὲν θέλουν 5 ἡμιπορεῖσαν νὰ σᾶς δώσουν τίποτε πλέον, ἐπειδὴ μόλις τοὺς σώνει. "Ἄλλην ἀργὴν καὶ αὐθεντίαν οὐδὲν ἔχουν κατὰ τὸ παρόν, ὅπου ἀπ' ἑκεῖ νὰ σᾶς βοηθοῦσιν. 'Ο ἀγιώτατος πάπας καὶ πλέον οὐδὲν θέλει δῶσειν. Πόθεν οὖν θαρρεῖτε νὰ σᾶς ἀναπαύσω ἐγώ; Βουλεύομαι σας ὅτι νὰ ἀναπαύσεθε ὁ καθεὶς εἰς ὃ ἐτάξατε εἰς τὴν μίσην σας, καὶ μη- 10 δὲν ἐλπίζετε πλέον τίποτε. "Ως ἐξεύρει ὁ Θεός, καὶ εἰς τὴν σωτηρίαν ψκου πλέα ὄρεγομαι ἐγώ νὰ σᾶς ἀναπαύσω ἀξίως ἀν ἡτον δυ- νατὸν παρὸ ὅποῦ τὸ ὄρεγεσθε ἵσεις. 'Αλλ' ἐπειδὴ ἀδύνατον ἐναὶ, οὔτε ὁ Θεός οὔτε οἱ ἀνθρώποι ἀπαιτοῦσι τὰ ἀδύνατα. Δι' αὐτὸ ἀξι- 15 ούμεν τὴν εὐγένειάν σας νὰ μηδὲν θαρρήστε εἰς ἡμᾶς ποσῶς; διότι, τις ὀψάν τὸ εἰπαμεν πολλάκις, οὐδὲν θέλομεν εἰπεῖν περὶ τούτου πλέον λόγους τινὰ οὐδὲ ἀπολογηθεῖν θέλομεν. Καὶ ἡδη ἐξαιτιαζόμεθα καὶ διαμαρτυρόμεθα, ὅτι οὕτως θέλομεν ποιήσει. Καὶ τούτου τοῦ πιττα- 20 κίου κρατοῦμεν τὸ ἶσον διὰ μαρτυρίαν καὶ διὰ ἔξετασιν μας εἰς τὸ μέλλον διὰ νὰ μηδὲν μας κατηγορήσῃ κανεῖς, ἀμὴ ἀν κοπιάσῃ καὶ 25 ἔξοδιάσῃ καὶ ἐλθῃ ἐδῶ, θαρρῶν νὰ τὸν θεραπεύσωμεν καὶ ἀποτύχῃ, νὰ κατηγορῇ τὸν ἔσυτόν του καὶ οὐχ ἡμᾶς. Βουλευόμεθά σας δὲ ἵνα ἔκαστος ἀρκεσθῇ εἰς τὴν μοιρασίαν ταῦτην, ἐπειδὴ κοινῇ βουλῇ ἐγέ- νετο, καὶ οἰος ἀρκεσθῇ, ἂς δουλεύῃ καλὰ καὶ ἐπιμελημένα τὰ αὐ- 30 θεντόπουλα καὶ ἀς εἶναι πάντοτε κοντά των καὶ ἀς τοὺς συντρο- 25 φιάζουν πανταχοῦ διὰ νὰ ζοῦν μετὰ τιμῆς καὶ νὰ μηδὲν στέκωνται μοναχοὶ των, ἐπειδὴ τοῦτο ἀπαιτεῖ καὶ τὸ δίκαιον καὶ τὸ πρέπον. "Η χάρις τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ ἔλεος εἴη μετὰ πάντων ὑμῶν. 'Ἐν 'Ρώμῃ 35 Αύγουστου ἴσ".

Εἶνε προφανὲς, δτι αἱ δύο αὗται ἀνέκδοτοι μέχρι τοῦδε ἐπι-
στολαὶ, σταλεῖσαι τῇ 16 Αύγουστου, πιθανῶς τοῦ αὐτοῦ ἔτους
1465, ἥτοι ἐπτὰ μόνον ἡμέρας μετὰ τὴν ὑπὸ στοιχείου Α'.

1. καμπίας   5. Μετὰ τὸ γνῶσιν ἐπεται σας διαγεγραμμένου
8 (καὶ 9, 12). σὰς   13. ὅπου το   26. στέκονται

εἰς τοὺς ἔτι ἐν Ἀγχῶνι περισσοιχίζοντας ταύθεντόπουλα ἀρχοντας, εἶνε συμπλήρωσις τῆς πρώτης ἑκείνης ἐπιστολῆς. Ἀναφέρονται δὲ εἰς τὴν διανομὴν τῶν χιλίων διακοσίων κατ' ἔτος δουκάτων τῶν προωρισμένων εἰς τὴν ἀκολουθίαν τῶν τέκνων τοῦ Θωμᾶ Παλαιολόγου, περὶ ὧν γίνεται λόγος ἐν τῇ παρὰ τῷ Φραντζῆ ἐπιστολῇ. Η ἀκολουθία αὕτη διηρεῖτο, ως εξάγεται ἐκ τούτων τῶν ἐπιστολῶν, εἰς δύο μέρη, εἰς τρεῖς ἀρχοντας εὐγενεστάτους καὶ λαμπροτάτους, ἔχοντας ἴδιον ἀξιωμα παρὰ τοῖς αὐθεντοπούλοις καὶ οἰονεὶ ἀποτελοῦντας τὴν αὐλὴν αὐτῶν, καὶ εἰς ἄλλους ὑποδεεστέρους, εὐγενεῖς ἀρχοντας· τοιοῦτοι δὲ ἦσαν πλὴν τινῶν οἰκονόμων καὶ τοιούτων οἱ διδάσκαλοι, περὶ ὧν γίνεται λόγος ἐν τῇ πρώτῃ ἐπιστολῇ, καὶ οἱ Λατίνοι ιερεῖς, ἂν εἶχον ἡδη προσληφθῆ. Καὶ οἱ μὲν τρεῖς ἐπιφανεῖς αὐλικοὶ, συγκαταβατικάτεροι ἐν δλῷ δειχθέντες, προέβησαν εἰς ἀξίας λόγου ὑποχωρήσεις ἐν τῇ κατανομῇ τῆς ἀπονεμηθείσης ὑπὸ τοῦ πάπα συντάξεως, ἀποστείλαντες τὸ κατάστιχον τῆς μοιρασίας εἰς τὸν Βησσαρίωνα. Ἀλλ' οὐχ οὕτως οἱ λοιποὶ συνοδοὶ τῶν αὐθεντοπούλων, ὃν τὰς ὑπερφιάλους ἀξιώσεις πειρᾶται νὰ καταπολεμήσῃ ὁ Βησσαρίων ἄλλως τε καὶ ρήτως βεβαιῶν, δτὶ οὐδέν τι πλέον δύνανται νὰ λάβωσι παρὰ τοῦ πάπα.

Ἄλλὰ τίνες εἶνε οἱ τρεῖς ἀρχοντες, εἰς οὓς πρέπει βεβαίως νὰ τάξωμεν καὶ τὸν παιδαγωγὸν, ἥτοι διευθυντὴν τῆς ἐκπαιδεύσεως τῶν αὐθεντοπούλων, εἰς οὓς ἀπηυθύνετο ἡ πρώτη (Α) ἐπιστολὴ τοῦ Βησσαρίωνος; Νομίζω, δτὶ δὲν εἶνε ἀπλῇ σύμπτωσις, δτὶ εὑρίσκομεν τρεῖς οἰκείους ἀνθρώπους τοῦ Μανουὴλ ὀνομαστὶ μνημονευομένους ως ἀργότερον προτρέψαντας αὐτὸν νὰ ποδράσῃ ἐκ Ῥώμης εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν πρὸς τὸν Μωάμεθ. Ωνομάζοντο δὲ οὗτοι *Μαγκαφᾶς* καὶ *Κόντος* καὶ *Νικολός*¹. Τῶν τριῶν τούτων ἀνδρῶν οὐδένα γινώσκομεν

¹ *Sp. Lambros Ethesis chronica*. Εν Λονδίνῳ. 1902 σ. 23,4. Πρεξ. *Historia politica et patriarchica Constantii apoleos* ἰκδ. Βάνης σ. 34,9. πλανηθεῖς παρὰ τῶν οἰκείων αὐτοῦ ἀνθρώπων, Ι. αφδ. *Κόντου* καὶ *Νικολάου*.

ἄλλοθεν, ἔκτὸς ἀν υποτεθῆ, δτι Νικολός εἶνε ὁ Ιατρὸς Κριτόπουλος τῆς πρώτης ἐπιστολῆς· οὐδὲ δύναται νὰ λεχθῇ, δτι τις αὐτῶν ἀνῆκεν εἰς τὴν τάξιν τῶν λογίων τῆς Πελοποννήσου ἐπὶ τῶν τελευταίων δεσποτῶν. Ἡσαν ίσως γέννημα ἐπιφανῶν οἱ καν τῆς χερσανήσου, ἀλλ' ἐστεροῦντο παιδείας Ἑλληνικῆς. Οὗτος δὲ υπῆρξε πιθανώτατα ὁ λόγος, δι' ὃν ὁ συνήθως ἀρχαῖων τὴν γλῶσσαν Βησσαρίων ἐν ταῖς πρὸς αὐτοὺς ἐπιστολαῖς, τῇ πρώτῃ καὶ τῇ δευτέρᾳ, μετεχειρίσθη τὴν δημώδη γλῶσσαν τῶν χρόνων ἑκείνων. Ὁ αὐτὸς δὲ λόγος ἦγαγεν αὐτὸν εἰς τὴν ἐν τῇ δημώδει σύνταξιν καὶ τῆς τρίτης ἐπιστολῆς τῆς ἀπευθυνομένης κοινῇ τοῖς εὐγενέσιν ἀρχοντοι πᾶσιν ἀμα τοῖς ἐν τῇ δουλοσύνῃ τῶν αὐθεντοπούλων Ῥωμαίων εὑρισκομένοις. Ὅπηρχον μὲν μεταξὺ αὐτῶν ὁ Ἐρμητιανὸς, ὁ Ιατρὸς Κριτόπουλος καὶ εἴ τις ἄλλος οἱ γινώσκοντες τὴν ἀρχαίαν γλῶσσαν, ἀλλ' οἱ πλεῖστοι αὐτῶν μόνον τὴν δημώδη ἡδύναντο νὰ κατανοήσωσιν. Οὗτῳ δὲ ὁ Βησσαρίων, προτιμῶν νὰ γείνῃ καταληπτὸς μᾶλλον ἢ νὰ προβῇ εἰς περιττὴν ἐπίδειξιν σοφίας, ἥς δὲν εἶχεν ἀνάγκην, παρὰ τὴν συνήθειαν αὐτοῦ ἔγραψε τὴν δημώδη, ἥν δὲν ἔπαιε βεβαίως χειριζόμενος καὶ ἐν τῇ καθημερινῇ αὐτοῦ ἐπικοινωνίᾳ πρὸς τοὺς εἰς τὴν Ῥώμην φοιτῶντας Ἑλληνας.